

УДК 94.2:911.3(477.43/44)«1400–1449»

**БОЙОВИЙ МОЛОТ (НАСНЕ) У РИЦАРСЬКИХ
ТУРНІРНИХ ПОЄДИНКАХ В ЗАХІДНІЙ
ЄВРОПІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XV СТ.****POLL-AXE (HACHE) IN CHIVALRIC SINGLE
COMBATS IN WESTERN EUROPE IN FIRST PART
OF 15TH CENTURY****Гуцул В. М.,**кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних студій і суспільних комунікацій, ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (Ужгород, Україна), e-mail: huculv@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1126-1746>**Hucul V. M.,**PhD in history, docent of the department of country studies of Uzhhorod National University (Uzhhorod, Ukraine), e-mail: huculv@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1126-1746>

Статтю присвячено західноєвропейській рицарській турнірній традиції першої половини XV ст. На матеріалі нараційних джерел та фехтувальних трактатів доби розглядається проблема використання у рицарському середовищі окремого типу древкової зброї: бойового молота, та впливу цієї зброї на перебіг та результат турнірних поєдинків.

Ключові слова: рицарство, турнір, древкова зброя.

The article, devoted to western chivalric tournament tradition in first part of 15th century. Author's research, based on narrations and martial treatises deals with problems of using a special type of hafted weapon – poll-axe and it's influences on conduct and results of formal chivalric combats on foot.

Keywords: chivalry, tournament, hafted weapon.

Йоган Хейзінга, вивчаючи «форми життєвого устрою і мислення» у Франції та Нідерландах XIV–XV ст., приклав чимало зусиль до дискредитації яскравого феномену елітарної культури вказаної доби – рицарського турніру. Турнір в «осінь Середньовіччя» (на відміну від давніших часів «золотої доби рицарства, що припадала на XII–XIII ст.) вже нібито втратив будь який зв'язок з воєнною підготовкою. Як вважав Хейзінга, давніші *melee* та *boguorte* (колективні зіткнення рицарських загонів) і *joust* («джоста», індивідуальний таранний поєдинок армованих вершників на кушованих, тобто нерухомо затиснутих під пахвою і утримуваних горизонтально списах) мало або нічим не різнилися від «правдивих» битв. Тоді як новомодний турнірний поєдинок – *pas d'armes* («збройне діяння») вироджувався у безкровні костюмовані інсценізації [6, с. 103–108].

Доведеним фактом є те, що протягом XIV – XV ст. деякі турніри набували яскраво виражених театральних, ба навіть карнавальних конотацій. Акції, де рицарі не лише билися за честь та трофеї, але і відтворювали епізоди романів про короля Артура, чи інші фікційні історії давали привід сумніватися у бойовій ефективності учасників. Екзотичні костюми, детально виписані і з розмахом втілені дійства що реконструювали літературні сюжети або моральні алегорії, врешті, впровадження обмежуючих свободу маневру бар'єрів, що заради більшої безпеки розділяли учасників та затупленої

зброї [3, с. 193–220] інтерпретувалися Хейзінгою як ознаки повного відриву турніру від «поважної» воєнної справи і перетворення його на ескапістську розвагу, що культивувала архаїчні і неефективні практики [13, с. 64–65].

Безумовно, турнір протягом своєї історії плавно еволюціонував від безкомпромісного рейтингового збройного змагання, в бік символічної комунікаційної практики, в межах якої представники воєнних еліт культивували рицарську традицію, проте намагалися мінімізувати летальні ризики під час збройних зіткнень. Проте, як зазначив Малькольм Вейл, якщо видовищний бекграунд, чіткі правила і затуплена зброя свідчать про занепад турнірної традиції і її відрив від воєнної справи, то ознаки такого декадансу з'являються вже в XIII ст. [13, с. 68–71]. Анонімний автор віршованої біографії «найкращого рицаря в світі» Вільяма Маршала (1146–1219), створеній невдовзі по його смерті, скаржився на те що «життя мандрівних рицарів, котрі колись добували собі на турнірах статки, коней, зброю та землі тепер обернулося на неволю, турніри заборонено і замінено у незагрозливі і регульовані правилами ігри» [5, с. 98]. Екстравагантні «перформенси» Ульріха фон Ліхтенштейна, що мандрував у пошуках рицарських пригод перебрали в костюм Афродіти, викликаючи на поєдинки кожного бажаного рицаря, відбувалися в 1240 рр. Вони можуть сигналізувати про початок таких трансформацій. Втім, на 1274 р. припадає так звана «маленької війна під Шалоном», де турнір, до якого місцевий граф запросив англійського короля Едуарда I, перетік у безкомпромісне бойове зіткнення із вбитими та пораненими. Формальною причиною до кровопролиття став «нерицарський» борцівський прийом, який у загальному *melee* невдало застосував граф Шалону аби висадити Едуарда з сідла [12, с. 85].

Врешті, Малькольм Вейл прямо поставив питання: чи турніри не були просто сьак так завуальованою за допомогою літературних алюзій фракційною боротьбою і проявами «файди», котрі з плином часу набували все вибагливіших форм [13, с. 87]. Цим би добре пояснювалася послідовна неприязнь церкви до таких шляхетських розваг, а ще краще відомий випадок, котрий трапився 1169 р. на турнірі між французами та фламандцями. Тоді рицарський вчинок молодого Балдуїна графа Ено, котрий приєднався до французької партії через її малу чисельність, так розлютив його дядька Філіпа графа Фландрського, «що той рушив на племінника в атаку, а за ним наступали його піхотинці ніби це була справжня війна» [8, с. 85–86].

Карнавальність була однією з причин привабливості турніру, проте зазнавала поважної нагани від критиків рицарства. Втім, пишність турнірів, де основною чеснотою була не лише хоробрість (*virtues*) але і щедрість (*largess*) мусила служити потужним мотиваційним чинником для заохочення еліт до коштовних інвестицій у рицарську мілітарну технологію. А що остання не втрачала ефективності свідчить постійна наявність

рицарської кінноти в усіх без винятку західних арміях XV ст., в тому числі у загонах італійських кондотьєрів. Ці підприємці від війни навряд чи працювали б із безнадійно застарілими трендами вже тому, що їх було б неможливо продати наймачам.

В XV ст. турніри далеко не повністю втратили основні принади, що притягували людей зброї – ризик, небезпеку та азарт рукопашного зіткнення. Регулярно «за бар'єрами» гинули поважні персони. В 1446 р. під час джости при дворі Карла VII Валуа у Нансі, (від таранного удару спису, що пробив кірасу і зламався в тілі) загинув Луї де Бюей рідний брат адмірала Франції і відомого «воєнного мемуариста» доби Жана де Бюея. Саме цією трагедією може пояснюватися послідовна неприязнь адмірала до таких рицарських розваг. В пишному костюмованому «Турнірі золотого дерева» що відбувався 1468 р. у Брюгге, у бою з герцогом Конте був поранений та обеззброєний Філіп де Пуатьє. Мемуарист Олів'є де Ла Марш зазначає що це була «мирна джоста» і ніхто не очікував такого випадку. В 1470 р. в Лібурні у джості був убитий Гастон, син графа де Фуа [13, с. 71].

Турнірні практики динамічно реагували на зміни в мілітарних трендах. Найкращим тому прикладом служить включення пішого бою до турнірних програм синхронно із впровадженням його у рицарську воєнну тактику. Якщо вірити мініатюрам Манесьського кодексу, піший поєдинок армованих рицарів вже на початку XIV ст. був почесним змаганням, до котрого можна було вдатися на очах у дам – річ не чувана ще століттям раніше. На початку XV ст. піші бої впевнено ввійшли до програми турнірних змагань, в тому числі і до стилізованих *pas d'arme* – це було прямою і ефективною відповіддю рицарства на розповсюдження пішого бою на битевних полях по через новопосталі піші формації що склалися з нешляхетних комбатантів. В таких турнірних боях великої популярності набув тип древкової зброї, що французькою позначався терміном *hache* (*azza* – італійською, *axe* – англійською) що у буквальному перекладі означає – «сокира». Проте *hache* не мала січного леза і представляла собою комбінацію молота, чекана та списа, Предмет через свої розміри (від 1 до 2 м), ваги (1–1,5 кг) і, що головне, балансу зміщеного до робочої частини, призначався для застосування виключно у пішому строю.

Власне два турнірних піших зіткнення із застосуванням *hache* стануть предметом вивчення уданій статті. Дослідницьке завдання тексту є таким. На конкретних прикладах: (поєдинок Річарда Бошампа графа Варвіка (1382–1439) із Пандольфо Малатестою (1370–1427) у Вероні (1408 р.) та колективне зіткненні бургундських та шотландських рицарів із участю відомого турнірного бійця Жака де Лалена (1421–1453) у Стерлінгу (1444 р.)) з'ясувати ступінь летальності піших турнірних зіткнень в першій половині XV ст., та визначити бойову ефективність застосованих

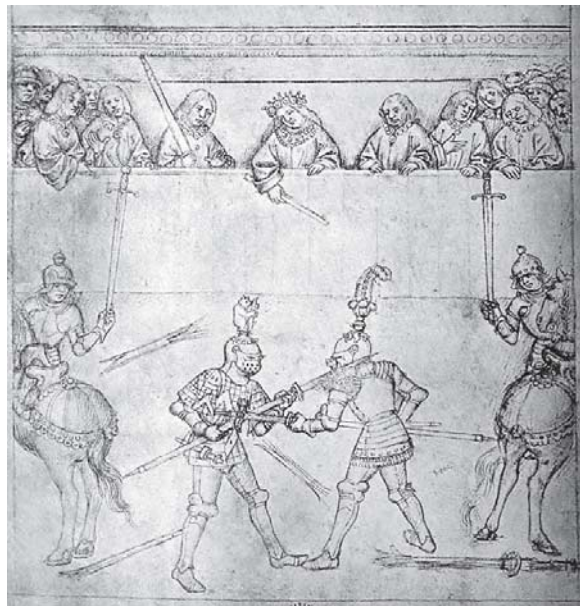
там технік. Зайвим буде докладно зупинятися на тотальній невисвітленості таких сюжетів у вітчизняній медієвістиці, попри їх чимале значення для розуміння військової справи та елітарної культури доби пізнього Середньовіччя.

Для вирішення поставленої проблем автор проаналізував автентичні нарації про згадані поєдинки, що містяться:

а) в ілюстрованій біографії Річарда Бошампа, озглавленій як «Зерцало народження, життя та смерті Річарда Бошампа графа Варвіка» [11]; Актуальні дослідження стверджують що цей незавершений манускрипт був створений в останній чверті XV ст., перед 1484 р. для молодого принца Едуарда Йорка (1470–1483) і був призначений для його освітніх потреб. Через передчасну смерть принца і зміну династії в Англійському королівстві відпала потреба у завершенні роботи.

б) анонімній біографії Жака де Лалена, створеній невдовзі по його загибелі, текст певний час приписувався бургундському хроністу Жоржу Шателену (1404–1475) [9].

с) мемуарах бургундського придворного Олів'є де Ла Марша (1425–1502), Лаленового сучасника і доброго знайомого [10].

Іл. №1. Бій Річарда Бошампа з Пандольфо Малатестою: Мініатюра із *Pageant of the Birth, Life and Death of Richard Beauchamp Earl of Warwick K.G. 1389–1439*, 1914. London: Longmans Green And Co, p. XIV [7b].

Автор співставив описані там мілітарні практики із двома фехтувальними трактатами першої третини XV ст., котрі дають рекомендації турнірним бійцям. Одним таким трактатом є «Квітка битви» Фіоре деі Лібері да Прімаріаччо, нащадка рицарської родини, що мешкала на північно-східному італо-імперському кордоні. Він мав знайомства як серед відомих кондотьєрів так і найвищих аристократів (що помітно вже з присвяти «Квітки битви» маркізу Ніколо д'Есте) і

багатьох з них навчав, Сам майстер згадує серед своїх учнів та їх противників німців та французів, (в тому числі і легендарного бійця свого часу Жана де Менгра маршала Бусіко). Він добре знався на звичаях турнірних поєдинків, котрі називав «босем за бар'єрами» (*combatter in Sbarra*). Трактат, датований першою–другою декадою XV ст., представляє нам рицарські бойові практики актуальні на останню третину XIV ст. – перші декади XV ст. що включали боротьбу без зброї, бій з кинджалом, бойовим молотом (*azza*), списом та довгим мечем без обладунку, бій у латах з цією ж зброєю, боротьбу без зброї верхи, кінний бій із залученням того ж арсеналу, а також таранний поєдинок на кушованих списах. Трактат побудований на принципі демонстрації певного бойового прийому та відповідного йому контр прийому, котрі подані у послідовних ілюстраціях [7].

Другим трактатом є анонімний текст бургундського походження «*La Doctrine et l'industrie du noble jeu de la hache et la maniere de bataillier*» (у вільному перекладі – «Теорія та практика шляхетного вправлення з сокирою та спосіб як нею воювати»). В літературі предмету цей текст побутує під скороченою назвою *Le Jeu de la Hache*. Він датований 1420–ми рр. і являє собою коротку анонімну інструкцію до пішого турнірного поєдинку комбатантів у латних обладунках озброєних *hache*. Трактат докладно описує конструкцію цієї зброї. Головну робочу частину *hache* автор називає *mail*, тобто «молот», який мав замість обуху вигнутий і загочений гак *bec defaucon*, буквально «дзьоб сокола». Молот насаджувався на верхню частину держака, останній закінчувався металевим вістрям – *dague*. Місце перетину молота і держака позначалося терміном *la croix* – «хрест». Нижня частина держака так само закінчувалася металевим вістрям, але субтильнішим – *queue* [2, с. 113–128].

Власне саме так зброя зображена на мініатюрі із життєпису графа Варвіка, щоправда, з деякими варіаціями: молот у неї не монолітний а поділений на чотири секції подібно до так званого «коронеля» – вістря турнірного спису.

Граф Варвік бився з відомим кондотьєром Пандольфо Малатестіою (1370–1427) сеньйором Фано з ініціативи останнього у Вероні в 1408 р. Поєдинок графа описано у ілюстрованій біографії цього воїна, мандрівника, політика і вірного слуги династії Ланкастерів.

«Невдовзі після подорожі сера Річарда із Франції в Ломбардію прибув герольд від сера Пандольфо Малатестіабо Молота... з викликом вчинити з ним певні збройні діяння у Вероні визначеного дня, встановленого орденом Підв'язки. Цей виклик був вчинений у присутності пана Галеото Мантуанського, і сер Річард його із задоволенням прийняв. Після того як він здійснив свою прощу до Риму він повернувся до Верони, де він і його противник, сер Пандольфо мали почати з джости (*Just*), далі зійтися із сокирами (*axes*), потім з короткими мечами (*armyng swerdes*) і наостанок з відточеними кинджалами (*sharpe daggers*). На

визначене місце у визначений день зібралася вся округа, прибув і сер Пандольфо, а перед ним несли дев'ять списів. Після того як потреба із списками була щасливо завершена, вони зійшлися із сокирами і якби пан Галеото невдовзі не викрикнув «мир» [тобто припинив бій – В. Г.], сер Пандольфо, небезпечно поранений у ліве плече, без сумніву загинув би на бойовиську» [11, с. XIII [7] – XIV [7b]].

Цьому бою у «Зерцалі» присвячена окрема мініатюра. Її автор зафіксував момент поранення Пандольфо Малатесті від удару в ліве плече гаком *axe*, і червоним позначив фонтан крові що бризнула з рани. Уламки списів на бойовиську, коні на поводі у зброєносців, мечі у них в руках і кинджали при боці у комбатантів чітко передають програму і обставини поєдинку. Датування мініатюри до біографії графа Варвіка періодом між 1475 та 1484 рр., загалом не викликає сумніву у спеціалістів, проте озброєння зображене там не різниться кардинально від того що побутувало у рицарському середовищі за життя графа. Бацинети із опуклими забралами, і виразними беворома, тонлети або кулети [*tonlet/coulet*: частина обладунку, що являє собою латну спідницю із кількох горизонтальних пластин, що опоясують таз – В. Г.], кольчуга одягнута під тонлет, латні рукавиці з коротким розтрубом помітні, наприклад, на мініатюрах французького манускрипту так званої *Bible Historiale*, датованої 1415 р.

В першій половині 1990–х муміфіковане тіло Пандольфо Малатесті було ексгумовано з поховання у Фано і досліджено італійськими патологоанатомами. Пандольфо був високим мускулистим чоловіком, на скелеті котрого тривале вояцьке життя залишило виразні сліди. Дослідники діагностували важкий суглобово–судинний артрит у області ключиць і грудної клітки (наслідки перманентних травм та струсів від таранних ударів спису в кірасу) специфічну деформацію хребців (від постійного носіння обладунку), збільшення кісткової маси правої руки (певно від безперервних фехтувальних тренувань) та великий круглий шрам на правому стегні від проникаючої рани. Дослідження повністю підтвердили його реноме небезпечного бійця і уславленого кондотьєра.

Так званій «сокирі», (*axe/azza*), у «Квітці битви» Фіоре деї Лібері, трактаті хронологічно і географічно близькому події, присвячено достатньо місця аби скласти уяву про техніку використання цієї зброї.

Перед тим, об'єктивності заради, варто зауважити що авторитетний дослідник ренесансових бойових мистецтв Сідні Енглоу невисоко цінив бойову ефективність *hache* як і «боїв за бар'єрами» із його застосуванням в цілому для мілітарної підготовки рицарства. По–перше, він вважав її погано збалансованою. По–друге, «її неефективність посвідчена багатьма повідомленнями про рицарські бої в XV ст., де комбатанти товкли нею один одного немилосердно, зминаючи, пробиваючи, а то і відбиваючи частини обладунків один одного, проте врешті залишалися неушкодженими ба навіть не втрачали дихання. Це

говорить про те, що обладунок був ефективним, а сокира – ні» [1, с. 150].

Фіоре деї Лібері, котрий бачив такі бої на власні очі і, певно, брав у них участь, був дещо іншої думки. Найефективнішим і то летальним прийомом Фіоре вважає замаховий вертикальний шоківий удар молотом в голову. Проте, як слушно зауважив Сідні Енглоу, дворучні замахові удари в голову завдані верхньою робочою частиною сокири чи то молотом чи то гаком, були добре помітними, легко надавалися до парирования, а тому не викликали захоплення у таких спеціалістів як автор *Le Jeu de la Hache* [2, с. 115]. Так і Фіоре рекомендує швидкі колольні удари вістрям та втоком і бокові шоківі удари в голову [7, арк. 36]. На випадок коли одному з комбатантів вдалося древком своєї зброї відбити або притиснути зброю противника до землі Фіоре теж має кілька дієвих порад. Наприклад, скоротити дистанцію, засунути древко своєї зброї між ноги противнику, закрити йому вільною рукою зорову щілину і коли той спробує вивернутися, (а для того аби звільнити обзор комбатанту в басинеті необхідно були рухати усім тілом, а не лише головою), звалити його на землю, користуючись древком своєї зброї як важелем. Або ж наступити на зброю противника ногою, і ударити його в лице *dague*. Якщо ж шолом противника обладнанний надійним забралом, перед ударом варто підняти його вільною рукою, а вже потім встромляти у відкрите лице сталевий шип [7, арк. 39зв]. Тому із спостереженням Сідні Енглоу про те що в таких зіткненнях захисний обладунок був надійніший аніж *hache* можна погодитися лише частково. Взагалі, борцівські захвати, удари ногами в коліно і пах та інші брудні трюки, котрі Фіоре радить комбінувати із застосуванням шляхетної білої зброї, наглядно демонструють, що в середньовічному фехтуванні як і в рицарських поєдинках, навіть турнірних, було мало елегантності. Так само і результат поєдинку Бошампа з Малатестою підважує висновки Сідні Енглоу. Пандольфо був поранений небезпечно, і як можна висувати із мініатюри, саме замаховим вертикальним ударом, достатньо потужним аби проломити лати.

Якщо бій у Вероні був приватною ініціативою двох відомих рицарів, то піший поєдинок між шотландцями та бургундцями у Стерлінгу, котрий відбувся 25 лютого 1449 р в присутності шотландського короля Якова II Стюарта (1430–1460) мав дещо складніше політичне підґрунтя. Тоді з Бургундії прибув легендарний турнірний боєць свого часу Жак де Лален, разом із своїм дядьком Симоном де Лаленом та бретонським зброєносцем Ерве де Меріадетом. Вони мали битися із найвищими представниками клану Чорних Дугласів.

Клан Чорних Дугласів грав в цей час чи не головну роль при шотландському дворі, проте у короля Якова II були з кланом свої рахунки і то настільки поважні, що врешті він особисто зарізав ножем голову клану графа Вільяма Дугласа під час обіду в лютому 1452 р. коли той відмовився на його вимогу зрушити союз із кланом Макдональдів.

Причини цього вбивства могли критися в часах малолітства короля. В кінці лютого 1440 р. на королівське слово до двору був запрошений тодішній голова клану Дугласів двоюрідний брат Вільяма, шістнадцятирічний граф Дуглас разом з десятирічним братом Девідом. Обидва вони були убиті під час так званого «Чорного обіду» на вимогу лорда-канцлера Вільяма Крічтона, попри розпачливий спротив збезчещеного таким чином короля. Основна вигода від цього кривавого діла як і влада у клані дісталася голові молодшої гілки роду Джеймсу, та його сину Вільямов подальшому убитого королем, на котрих і лягла основна підозра у таємній організації злочину проти родичів. Ця боротьба монарха із Чорними Дугласами врешті закінчилася розгромом клану. Хоча в 1449 антагонізм ще не був явним і Дугласи мали міцні позиції при дворі і вважалися покровителями шотландського рицарства, за парадним фасадом взірцевого рицарського діяння відбувалася напружена політична боротьба [4, с. 163–165].

Формальним приводом для бою послужив виклик, який Жак де Лален вчинив у 1448 р. Джеймсу Дугласу, рідному брату голови клану. Наступного року Жак де Лален прибув у Шотландію морем, разом із своїми компаньйонами.

Звіти про поєдинок – і то в стилі доброго спортивного репортажу – залишили компетентні в рицарській професії хроністи: Олів'є де ла Марш у своїх мемуарах та автор літературної біографії Жака де Лалена. Проте це був небезпечний спорт і драматизму йому додавало те, що він мав проходити як *une bataille à outrance*, тобто із застосуванням летальної, бойової зброї: спису, сокири, меча та кинджала (*de lance, de hache, d'espée et de dague*) (анонім 173) Згідно умов, учасники мали право допомагати один одному за бажанням і потребою, проте Жак де Лален наполегливо просив своїх товаришів не робити цього для нього аби не склалося важення що він запросив їх із собою через невпевненість у власних силах. За своїм постійним звичаєм, де Лален ввійшов в бар'єри у відкритому шоломі. Відсутність забрала загрожувала фатальними наслідками від першого ж пропущеного удару в обличчя, проте забезпечувала кращій обзір і вільне дихання – речі критично важливі в рукопашній. Проти Жака де Лалена вийшов Джеймс Дуглас, брат голови клану, проти Симона де Лалена – Джон Росс з Хокхеду, а Ерве де Меріадету дістався інший Джеймс Дуглас, з Ралстоуну, дальній родич графа Вільяма (Steven-son, 206–207).

Бургундці відмовилися від використання списів, і одразу після сигналу до початку бою позбулись їх, відкинувши за спину. Ла Марш повідомляє що така тактика себе виправдала.

...Шотландець намагався вцілити в Ерве де Меріадета ударом списа, але Ерве відбив його на бік *quieue* сокири таким чином що спис вилетів з рук шотландця, котрий не встиг навіть відчепити сокиру, як Меріадет блискавично наскочив на нього і кидком відправив на землю. Меріадет відійшов аби дати шотландцю піднятися, а той, оскільки був

швидкий, легкий і хоробрый, підхопився швидко і набіг вдруге на названого Меріадета, котрий був одним з найбільш грізних зброєносців свого часу, сильним, холоднокривним і спритним як із зброєю так і в борцівських прийомах, зустрів шотландця спокійно з великою пильністю і атакував в свою чергу і завдав йому такого сильного удару своєю сокирою, що знов збив шотландця з ніг, а коли той почав підніматися, коліном та рукою притис то до землі [10, с. 108].

Те, наскільки сутичка Жака де Лалена з Джеймсом Дугласом була запеклою і динамічною як для поединку за бар'єрами, лише підсилює враження про те що ставки у цій лицарській грі були високі. Обидва бійці чи не одразу перейшли від фехтувальних прийомів до борцівських і таким чином позбавили один одного навзаєм майже всієї зброї. Як пише біограф, Джеймс Дуглас залишився лише з кинджалом, котрим намагався ударити Жака де Лалена у відкрите обличчя, бургундцю довелося відкинути сокиру і тримати шотландця на певній відстані схопившись лівицею за забрало шолома і закривши пальцями прорізи для очей. «В той час месьєр Жак дістав правою рукою меч, котрий був тонким естоком [меч із гранчастим, або квадратним в перетині клинком позбавленим ріжучим лез – В. Г.], і схопився за клинок ближче до вістря, таким чином перетворивши есток на кинджал, оскільки невідомо як втратив свій власний, і пробував цим мечем пробити долоню месьєра Джеймса, якою той схопився за його *bavière* і таким чином звільнитися, але есток вислизнув з його руки і він залишився зовсім без зброї» [9, с. 175–176]. В описі подальших дій біографія Жака де Лалена і мемуари де ла Марша дещо різняться. Біограф пише, що месьєр Жак обома руками вхопив Дугласа за бацінет (текст не дає точної вказівки за яку саме його частину) «іпотягнув його туди де сидів король і два рази піднімав його у повітря аби кинути на землю». Шотландець втрачав дихання оскільки на відміну від Жака де Лалена, мав закриті забрало. В цей момент король зупинив поєдинок кинувши жезл на бойовисько [9, с. 176].

Олів'є де Ла Маш повідомляє таке. «Два лицарі – Джеймс Дуглас та Жак де Лален напали один на одного так потужно і боролися так завзято що скоро ні в кого з них не залишилося зброї, за виключенням кинджала, котрий тримав шотландець, сир Жак вхопив його за руку із зброєю ближче до зап'ястку, а другою нижче ліктя тому той не міг скористатися своїм кинджалом і в такій позиції вони боролися і тягали один одного навколо бар'єрів і це продовжувалося довгий час» [10, с. 107–108].

Як би там не було, беззбройний Жак де Лален знаходився в небезпечному становищі через своє відкрите обличчя, куди намагався вцілити Дуглас, і король, певно, рятував його від смертельної небезпеки. З повідомлення де ла Марша випливає, що в момент зупинки бою зброєносець Ерве зваливши свого противника втретє... *незважаючи на прохання месьєра Жака ... помітивши як борються два лицаря поспішив названому месьє-*

ру Жаку на допомогу але король Шотландії в цей час кинув свого жезла аби розділити противників і таким чином звільнив Меріадета від приємності допомогти своїм компаньйонам у цій битві [10, с. 109].

Натомість біограф Жака де Лалена пише про те, що Джеймс Дуглас піднявся на ноги втретє і то з сокирою в руці, тому Меріадет мусив повернутися до нього і королівська воля застала противників в запеклій борні.

Поєдинок Симона де Лалена з Джоном Россом відбувався таким чином.

Сир Симон де Лален і шотландський лицар були двома потужними бійцями і не було сумніву у їх вправності у бою сокирами і як належить двом шляхетним і стійким лицарям, вони випробовували один одного і небагато пройшло часу як вони погнули забрала своїх бацінетів і обладунки, пошкодили зброю ударами які завдавали один одному, але в бою не поступався ніхто [10, с. 108].

Біограф Жака де Лалена додає кілька цікавих подробиць про те як Симон, досвідчений і вже немолодий боєць у глухому захисті чекав слушного моменту коли його противник втомиться і втратить дихання аби перейти у контратаку, а потім напав на нього завдаючи колотьних ударів в забрало верхнім і нижнім вістрям дзевка своєї сокири [9, с. 177].

У трактаті «*Le Jeu de la Hache*» подібні прийоми згадуються часто. «Якщо противник пробує ударити вас в коліно, ви повинні ступити вперед до вашого противника з правого боку, тримаючи *queue* вашої сокири між своїм коліном і сокирою противника. Своім *queue* ви повинні вирвати сокиру з його рук, завдавши доброго зворотного удару по перехрестю (яке утворено держакон і бойовою частиною зброї – В. Г.) його сокири Якщо вам це не вдалося, наблизьтесь до нього ще на крок і бийте в обличчя своїм *dague*».

Номенклатура бойового озброєння обраного для бою, а також санкція на допомогу бійців один одному, прямо вказують: організатори сприймали цей поєдинок набагато поважніше за театралізовану розвагу аристократів. Безкомпромісність зіткнення, колотьні удари відточеною зброєю, що із холодним розрахунком завдавалися у найуразливіші місця (забрало, внутрішня сторона латної рукавиці, відкрите обличчя) так само свідчать про те, що бійці ввійшли за бар'єри із серйозними намірами і вловлювали поважність ситуації.

Вартує уваги і збіжність деталей описаних Олівє де Ла Маршем та біографом Жака де Лалена з рекомендаціями фехтувальних трактатів першої половини XV ст. Не має певності, з якими докладно працями і якою мірою були знайомі Жак де Лален або його противники. Судячи із кількості збережених екземплярів, фехтувальні трактати почали входити в моду серед лицарського люду поколінням раніше. До прикладу, латинський переклад «Квітів битви», зроблений у Франції в 1410 рр., зберігається зараз у Національній бібліотеці в Парижі. Як би там не було, в шотландському поединку Жак де Лален застосував прийом згаданий Фіоре деї Лібері: у випадку якщо боєць залишився без зброї Фіоре

рекомендує йому повалити противника, вхопивши того за забрало шолому [7, с. 39г].

Такі поєдинки наглядно підтверджують тези Моріса Кіна. «Часто перебільшується дистанція яка відділяла рицарські турніри від поважної війни в добу пізнього Середньовіччя. В XV ст. те та інше не здавалося настільки відірваним одне від одного що в житті що в літературі: Ці заняття різнилися, проте обидва були найважливішими у світі воєнних еліт» [8, с. 208]. Мода, котра захочувала їх витратитися на коня і зброю для турніру (як і на все інше що потрібно було для супутніх урочистостей) мала глибокий соціальний та політичний зміст, оскільки не було способу кращого навчитися (власним коштом чи з допомогою родичів) правити конем і володіти зброєю у повному обладунку... Увесь шляхетський спосіб життя і пов'язана з ним діяльність сприяли вартостям спаяним з рицарською службою. З точки зору як володаря так і суспільства захоочення і підтримка рицарської самосвідомості були корисними, а рицарський стиль життя був впливовим і помітним символом [8, с. 226].

Ці бої супроводжували пишні церемонії, обов'язкові для рицарських свят такого рівня, проте за куртуазними стилістичними конвенціями хроністів, прочитується розповідь про суворих людей зброї, котрі ревно ставилися до своєї репутації і свого статусу.

Пишність і вибагливість ритуалу часто уживалася з брутальними способами його втілення, турнірні декорації погано приховували затятість збройної боротьби, проте власне зятятості і стійкості вимагала рицарська професія від своїх adeptів.

Список використаних джерел

1. Anglo, S., 2000. 'Martial Arts of Renaissance Europe', New Haven & London: *Yale University Press*, 384 p.
2. Anglo, S., 1991. '«Le Jeudela Hache»: A 15th century Treatise on the Technique of Chivalric Axe Combat', *Archaeologia*, CIX, p.113–128.
3. Barber, R., 2000. 'Rycerze i rycerskość', Warszawa: *Bellona*, 464 s.
4. Barre, ADM., 2003. 'Medieval Scotland', Cambridge: *Cambridge University Press*, xi/298 p.
5. 'l'Histoire de Guillaume Le Maréchal Comte De Striguil et de Pembroke, Régent d'Angleterre de 1216 a 1219'. 1891. T.1, Paris: *Librairie Renouard*, 366 p.
6. Huizinga, J., 1992. 'Jesień Średniowiecza', Warszawa: *PWN*, 482 s.
7. J. Paul Getty Museum, (JPGM), Ms. Ludwig XV 13, 'Il Fior di Battaglia par Fiore Furlan dei Liberi da Premariacco'.
8. Keen, M., 1984. 'Chivalry'. New Haven & London: *Yale University Press*, x/304 p.
9. 'Livre des Faits de Jacques de Lalaing', 1886 In: Oeuvres de Georges Chastellain, T. VIII. Bruxelles: *Victor Devais et Co*, 424 p.
10. de la Marche, O., 1884. Memories, T. II., Paris: *Librairie Renouard*, 432 p.
11. 'Pageant of the Birth, Life and Death of Richard Beauchamp Earl of Warwick K.G. 1389–1439', 1914. London: *Longmans Green And C^o*, 110 p.
12. Prestwich, M., 1988. 'Edward I', Berkley & Los Angeles: *University of California Press*, 618 p.
13. Vale, M., 1981. 'War and Chivalry. Warfare and Aristocratic Culture in England, France and Burgundy at the End of Middle Ages', Athens: *The University of Georgia Press*, x/206 p.

* * *